

Драган Коновић

Слободно време - креативни чин или трагање за изгубљеним идентитетом

Са научним и техничким напредком јавили су се нови и специфични проблеми. Све већа употреба научних достигнућа у процесима производње манифестовала се скраћивањем радног и повећањем слободног времена. За овакав брз напредак производних снага и развитак технологије, највећи значај има реализација, тј. саображавање свих поступака законима разума и свесним циљевима којима човек тежи. У овом погледу истакнуто место припада науци, чија је примена у пракси достигла изузетан степен. Такав бурни развитак науке и технике значио је ослобађање људске личности, али је истовремено доводио и до њеног обезвређивања, претварајући је у прост додатак машини, остављајући дубоке трагове у човековом генеричком бићу, које се најчешће реметило кроз разне видове отуђења. Можда је ове односе и апсурде најбоље дефинисао и разоткрио Ж. Фридман у свом делу „Размрвљени рад” где каже: „Техника даје раднику удобности по релативно јевтиној цени, али их производи уз високу моралну цену”.¹ Ипак, остаје непобитна чињеница да је развитак науке и технике одиграо најзначајнију улогу у скраћивању радног и повећању слободног времена.

Слободно време јавља се као важан проблем у оквиру савремене индустријске цивилизације. То више није споредно питање, већ феномен свакодневне праксе. Ж. Димаздије сматра да је то „нови опијум за народ”, централни елемент културног живота, проблем столећа, који се прожима са свим проблемима рада, економије, политике, породице и тд. Зато социолошки приступ слободном времену није једини; овај проблем се може анализирати са неколико аспеката: правног, културног, политичког, филозофског, естетског, једном речју интердисциплинарни приступ је неминован кад је у питању ова проблематика. Отуда и тешкоће са којима се суочавају поједини аутори

¹) Ж. Фридман: „Размрвљени рад“, стр. 197.

приликом проучавања слободног времена, јер је комплексна анализа немогућа само са једног аспекта, па такав прилаз остаје нужно парцијалан.

Сасвим је логично и природно да је свера радног времена много више испитана и анализирана од свере ванредног, односно слободног времена, јер управо у првопоменутој свери (свери радног времена) људи задовољавају своје egzистенцијалне и друге материјалне потребе. У том почетном периоду индустријске експанзије и револуције, доминантан значај се придавао организацији производње, продуктивности рада, факторима који повећавају продуктивност и тд, а слободно време се дуго третирао као нешто секундарно и мање значајно. Некад је било тих истраживања али су она углавном била парцијална. Међутим, карактеристика данашњег времена је да се проблеми човека у раду све више преносе на човека ван рада. Ова област се данас темељитије проучава, анализира и истражује, чак и у међународним размерама, а организација **УНЕСКО** све чешће се јавља као иницијатор тих пројеката.

Током историје радни дан није био постојана већ променљива величина. Некад су радници радили „од јутра до сутра“, „од сунца до сунца“, а данас се у многим земљама размишља о петочасовном радном времену. Скраћење радног времена имало је за последицу повећање ванредног, односно слободног времена које је постојало све значајнији чинилац за процену социокултурног нивоа појединаца.

Проблемом дефинисања слободног времена овде се нећемо бавити. Нагласићемо само то да слободно време треба схватити као **оно време које је ослобођено сваке обавезности и принуде. Конкретније, под појмом слободног времена подразумевамо онај део ванредног времена које остаје човеку кад се ослободи професионалних, породичних и других друштвених обавеза, које може користити за циљеве своје делатности које је сам одабрао и одредио, а које у првом реду служе за испољавање његове аутентичности.**

Зашто се овакво време које је ослобођено професионалних породичних и других друштвених обавеза назива слободним?

Као прво, то је време које је потпуно ослобођено од непосредних радних обавеза.

Друго, оно припада човеку који је у одређеним условима потпуно слободан да располаже тим временом по личном избору (посебно је питање колико га данас „индустрија доколице усмерава ка само једном избору, или тачније речено конформизму).

Треће, оно је ослобођено од принудног задовољавања људских потреба, које су ~~везане~~ искључиво за репродукцију радне снаге, односно очување животне и радне способности. Четврто, човеку је остављена потпуна слобода да измени редослед задовољавања ових или оних потреба и да на неки начин чак одложи задовољавања појединих

потреба. Због свих ових обележја и карактеристика слободног времена, треба правити разлику између ванредног и слободног времена. Та два појма не могу се идентификовати ни по апсолутној величини ни по свом садржају.

Овде ће више бити речи о томе како се данас схватају и тумаче релације између радног и слободног времена.

Целокупну разноврсност ових схватања данас, углавном, можемо подвести под две концепције: совјетску и ону која се појављује код неких западних теоретичара. Слично совјетској концепцији је и схватање слободног времена у неким социјалистичким земљама. Прва концепција стоји на становишту да се слободно време не може посматрати као нешто антагонистичко и изоловано у односу на рад. Напротив, радно и слободно време су чврсто повезани и међусобно се условљавају, дакле, налазе се у чврстој дијалектичкој вези при чему је радно време садржај, а слободно форма. Зато совјетски истраживачи анализирају дела западних социолога и критикују њихово схватање да човек своју „изгубљену личност”, која се манифестује у свери рутинског и отуђеног рада може повратити у „крилу” доколице. Совјетски социолози сматрају да се решење може наћи једно у самом процесу рада, наглашавајући при томе да, ако се човек у радном времену јаче, интензивније и разноврсније активира, онда су богатије и разноврсније његове потребе; садржај и карактер рада рађа објективну тенденцију за искоришћавање слободног времена. Значи, у совјетској социјалистичкој и економској литератури слободно време се не тумачи као нешто антагонистичко у односу на рад и као слобода од рада, већ као слобода и време које ће послужити свестранијем развоју личности при чему се слободно време боље и целисходније планира и представља нераздвојену целину са радним временом.

Концепција неких западних социолога слободном времену придаје рекомпензирајућу и ревалоризирајућу улогу; слободно време се сматра оним временом у коме радник треба да поврати све оно што му је отуђен и рутински рад одузео. За разлику од совјетских истраживача који решење траже у самом раду и хуманијим радним односима, они решење виде у доколици, разоноди и забави, при чему, наравно, радно и слободно време не посматрају у дијалектичкој повезаности.

Совјетски социолози и економисти сматрају да су развијеним капиталистичким земљама које имају висок животни стандард својствене огромне разлике у величини и садржају слободног времена. С једне стране карактеристична је велика количина слободног времена код мале групе људи а с друге стране мала количина слободног времена, која је недовољна за развитак репродукцију и одмор људи. Овакво фактичко стање ствари, по мишљењу Г. Пруденског, буржуаски социолози често желе да сакрију. Он наводи примере из објављених дела западних социолога у којима они, по његовом мишљењу, покушавају да

ПОВЕРА
ОРТОВА

преувеличавају слободно време радника приписујући му целокупно ванрадно време, тј. време које је ослобођено професионалног рада, а често и време незапослености. Он наводи као пример америчког социолога Брауна који у слободно време укључује незапосленост тј. време принудног ослобађања од рада. Ако се прихвата овако становиште и интерпретације онда се негирају две битне и суштинске компоненте слободног времена: слободан избор одређених делатности и да је слободно време онај део времена који је ослобођен сваке принуде и обавезе, односно да је повезано са таквим компонентама као што су радост и задовољство. Ако је човек незапослен, његова психологија и његово схватање живота, вредности и уопште људских идеала, постаће сиромашније бар за онолико колико му то одузима стална мисао и опсесија за начин што се манифестује само у облику жеље и сна о недостижном миру, срећи и сигурном и срећеном животу. Дакле, не можемо говорити о начинима провођења слободног времена, ако средстава за egzистенцију нису обезбеђена. Услов за равноправно искоришћавање слободног времена од стране свих људи, у крајњу инстанцу је повезан са материјалним условима, тачније речено једнаким односом према средствима за производњу. А као што је извесно, такви услови постоје само у социјализму.

Последњих година велики број западних социолога признају чињеницу да човек који ради у фабрици „губи“ своју личност, поприма болесне настраности и постаје све више неуротичан. Они су се надали да радник своју личност може повратити у часовима доколице. Међутим, за такву идеју совјетски социолог З. Замушкин каже „да само по себи представља признање да савремени капитализам не може решити дати проблем као проблем саме производње”.² Радови емпиријских истраживања што су их последњих година спровели многи социолози показују, да ако рад код човека изазива осећања незадовољства и раздражљивости, никаква доколица, разонода, никаква забава, не могу ликвидирати такво болесно душевно стање јер се самоосећање човека и свере рада неизбежно преносе у сверу доколице. Ову зависност је најсликовитије изразио Ferdinand Zwaig следећим речима: „Човек нема једну личност код куће, а неку другу сасвим различиту на раду; он је само један те исти човек. Он пројецтира своје личне бриге, своја осећања и бојазни на своје радно место и обрнуто са свог радног места на свој дом.”³ Такође Фридман признаје „да рад са свим својим карактеристикама (отуђење деинтелектуализација, аутоматизација функција), условљава дезорганизацију живота изван рада и даје пос-

2) З. Замушкин: „Кризис буржуазног индивидуума и личности“, Москва 1968. год., стр. 231.

3) Ferdinand Zwaig: »The British Worker«, Лондон, 1952, стр. 195 (Цитирано према делу Ж. Фридмана „Размрвљени рад“, стр. 150.

треке агресивним тежњама којима његова личност настоји да се афирмише на бруталан начин употребом различитих средстава, која подражавају: хазардне игре, опкладе, алкохол, бруталне забаве као што су масовне представе које сматрају спортским или артистичким: бокс, кеч, аутотрке, филмови који пробужују страст, криминални филмови итд.”⁴ Фридман спада у ону групу социолога који слободно време повезују са проблемом слободе: „Слободно време је пре свега повезано са слободом. Може ли човек у савременој техничкој цивилизацији — пита се Ж. Фридман — да преобрене своје ослобођено време у слободно и тако реализује своје потенцијалне и креативне снаге. Треба имати у виду да он слободно време посматра у вези са индустријским машинизмом и „размрвљеним радом” па због тога ипак ставља акценат на то, да се личност у слободном времену жели и тежи изразити пошто јој то рад у фабрици то не дозвољава. По његовом мишљењу, данашња техничка цивилизација је препрека и узрок за немогућност људске реализације и испољавања креативних снага.”⁵

Д. Рисман, који у књизи „Усамљена гомила”, између осталог, расправља о доколици, забави и разоноди је сматрао „да се у савременом друштву личност може остварити не у свери рада већ у свери доколице и забаве.”⁶ У свом другом и каснијем раду он је кориговао ставове и каже: „Време које се свалило на доколицу као последица аутоматизације и дезинтеграције је јако велико. . . Доколица не само да не може спасити рад већ заједно гине са њим. Она може имати смисла за већину људи само ако рад има смисла. Наде које сам полагао у „Усамљеној гомили”, одражавају моје дубоко разочарење у могућности уређења рада у савременом индустријском друштву. Тај вид реорганизације тешко ће бити могућ у оквиру индустрије која почива на жестокој конкуренцији.”⁷ Тако је он потврдио да је схватање слободног времена, као времена које није повезано са радом, неодрживо. Тако становиште је критиковао и амерички социолог Wright Mills својим познатим ставом „да људи свакодневно по деловима продају свој живот, да би га поново купили увече или на крају недеље за забаву и разоноду. . . На тај начин циклуси рада и доколице појављују се у два сасвим различита вида: човека који се одмара.”⁸ За R. Millsa се, дакле, може рећи да је у Марксовом духу схватио однос између отуђења у свери делатности и осталих његових облика, пре свега у потрошњи и коришћењу слободног времена. Он такође говори о отуђеном раду који је изгубио сваки вид стваралачког испољавања аутентичне људске личности, да као стро-

4) Ж. Фридман: Цнт. дело, стр. 151**

5) Исто, стр. 153.

6) Д. Рисман: „Усамљена гомила“, Полит — Београд.

7) Д. Рисман: »Individualisam recosidered N. J. 1954, стр. 23.

8) Wright Mills: »Whise Collar the American Middle Classes«, New York 1951, стр. 251.

го рутинирана репетитивна делатност не пружа човеку ника кво задовољство. „Рад је раздвојен од осталог живота, напосе од свере свесног уживања . . . Тако је рад незадовољавајуће средство за касније циљеве који леже негде у области доколице.”⁹ Сличност и подударност његових ставова са Марксовим, видљива је и у следећем гледишту: „Отуђење у раду значи да су најважнији часови власти тог, живота жртвовани да би се стекао новац с којим ће се живети. Основни циљ доколице постаје, пре свега, трошење зарађеног новца. Тако идеали доколице смењују идеале рада. Отуђење значи досаду и осујећење потенцијалног стваралачког напора производних страна личности.”¹⁰ Међутим, отуђеним радом се ни у ком случају, по схватању Millsa, не може купити разотуђена доколица, а гајити наде о неком препороду у тој свери је илузорно, јер отуђена делатност неминовно доводи до отуђене доколице. Зато се на питање да ли нерадне активности, нарочито активности у слободном времену, могу заменити рад и са психолошког становишта могу преузети ону улогу коју је имао рад, а које поставља Фридман у „Размрвљеном раду” може одговорити једино негативно.

Фром је такође сматрао да ће се човек још више отуђивати у свом слободном него у радном времену. Он сматра да ће потпуна аутоматизација рада довести и до потпуне аутоматизације живота, јер је најзначајнија чињеница у погледу рада и доколице модерног доба смањење радних часова и интензивно организовање преосталих часова у комерцијалне сврхе. „Пошто је машинерија производње уништила рад као независну, значајну акцију она је многим људима дала више слободног времена. Али сада машинерија забаве уништава слободу тог времена, а особље те машинерије представља утицај првог рада на уобичавање карактера.”¹¹ Слободно време је услов за развитак индивидуалности, оквир за испуњавање креативних способности. Међутим, присуство средстава масовне разоноде, „индустрије доколице”, значи својеврсно кретање и дивергенцију од оптималног искоришћавања слободног времена. У својим анализама савременог америчког друштва, Mills на један концизан и језгровит начин слика свет вештачких потреба, свет такмичарске потрошње, као компензацију пољуљаног професионалног и друштвеног угледа. На овај проблем су још пре Millsa, указивали Маркс и Енгелс, својим познатим ставом из „Раних радова”: „Сваки човек спекулира с тим да другима створи нову потребу, да би га присилио на нову жртву, ставио у нову зависност те да би га завео на нови начин уживања а тиме на економску пропаст. Свако покушава да код других створи туђу суштинску снагу да би у том задовољио своју властиту себичну потребу. Стога с масом предмета расте царство

⁹) Исто, стр. 237.

¹⁰) Исто, стр. 236.

¹¹) R. Mills: „Знање и моћ”, стр. 97. Београд 1966.

туђих бића којим је човек подјармљен, а сваки нови производ је нова потенција узајамног варања и узајамног плачкања. Човек постаје у толико сиромашнији као човек . . .”¹²

Ерих Фром је у фокус својих разматрања ставио проблем вештачких потреба сматрајући да се средином деветнаестог века јавила тзв. рецептивна оријентација а којој је циљ да се прима, да се напаја, да се стално има нешто ново, да човек живи такорећи стално отворених уста.”¹³ Фром даље наглашава „да отуђени став према потрошњи постоји не само у стицању и потрошњи робе, већ он одређује далеко изван те области и наше коришћење слободног времена. Пасивност, лењост и инертност човека у слободном времену објашњава чињеницом „да ако човек ради без интереса за оно што ради и ако купује и троши робу на један апстрактан и отуђен начин, онда он увек постаје пасивни потрошач . . . Он не учествује активно, он жели да „узима”, све што се може узети и да има више задовољства и културе итд. Уствари он није слободан да користи „своје” слободно време: коришћење његовог слободног времена одређује индустрија као и робу коју он купује: Његовим укусом други управљају, он жели да види и чује оно што му је предодређено да види и чује; разонода је индустрија као и свака друга, купац је условљен да купује разоноду, као што је условљен да купује одело и ципеле. Вредност разоноде је одређена његовим успехом на тржишту, а не нечим што би се могло мерити људским терминима.”¹⁴

Циљ масовне потрошње је у овом случају да се куповином материјалних добара покаже углед који појединци уживају у својој средини. Функционалност и практичност иду у други план а људска завист као и стил „стићи и престићи” излазе на површину и постају доминантни. Због тога се најчешће купују нови производи и то они чија је употребна вредност мала, али је најважније да они садрже нешто ново, екстравагантно, нешто што подиже углед у очима других. А тај „други” постаје пресудан у данашњој ери високоразвијеног, аутоматизованог, али и отуђеног друштва.¹⁵ Човек је на раду подчињен одређеном ритму машине, конверу или пак чиновничкој рутини. Одлазећи са рада од се ослобађа тог ритма, али се често пита шта даље,

¹²) Маркс — Енгелс: „Рани радови”, стр.

¹³) Е. Фром: „Здраво друштво”, стр. 142-143.

¹⁴) Исто, стр. 143.

¹⁵) Н. Андерсон је овај феномен вештачких потреба изразио на веома сликовит начин: „Од почетка до краја свог постојања савремени стан је породични излог: за целу породицу и за њене чланове појединачно. Као у сваком другом излогу, експонати се морају повремено мењати . . . морају . . . давати слику . . . друштвеног нивоа породице онако као што је даје суседство где се станује . . . Све је то намењено показивању пошто утисци какве стичу други представљају материју из које је изаткан друштвени статус . . . Када се мења мода или позиција породице, тај се излог мора изнова декорисати. (N. Anderson, Work and Leisure, стр. 162-163.

јер слободно време схвата као искушење и врло често он не зна шта да ради онда кад се потпуно осети слободним. Он просто нема представу о томе како да испуни те часове слободног времена који се тако жељно очекују. Тада и у тим моментима дешавају се често чудне манифестације. Осетивши се слободним, људи се почињу угледати један на другог, и поново неприметивши, они постају безлични стандард. Расуђивања у стилу: пријатељи пију, пријатељи се коцкају и налазе да је то весело, а ако се то мени учини тужно ја вероватно нисам нормалан. Главно је неодступити од других и не бити усамљен као Робинсон. Једном речју, идеал је бити и живети као сви. „Срећа је у томе бити као сви — каже Е. Фром. Дакле, срећа је у поновном нивелисању, стандарду и рутини. Тако слободно време постаје шаблонизовано и рутинизовано. Марксистичка теза да ће са повећањем слободног времена настати већа потреба за стварним културним вредностима, данашња пракса је очигледно негирала, јер је то слободно време управо заузела „културна индустрија”. Пре свега долази до поделе и одвајања произвођача културе од њених потрошача као и рада од свере слободног времена игре. Аутентичне спортске активности преображавају се у посматрачки спорт, у коме људи налазе оно што сами нису доживели. Захваљујући средствима масовне комуникације и информације, разонода и култура постале су свима доступне. Провођење слободног времена у скоро свим развијеним земљама, добија пасивно посматрачке облике (телевизија, филм, читање новина и тд.). Анализа спортоких делатности показује све већу тенденцију ка професионализацији спорта, а одвајање рада од игре манифестује се у апстрактној дилеми циљева и средстава, у противречном прилазу самој игри у једној новој дихотомији: спортисте-шампиона и посматрача — навијача. У свом пасивном уживању, посматрач тражи заборав или бар краткотрајан бег од свакодневног живота, у коме доминира монотонија рутине или празнина. Он тражи ослобађање од сложених обавеза које постоје међу људима, укључујући индустријски механизам и ту слободу налази у **простим прозрочним правилима игре, у њеним принципима једнакости**; он тражи право испољавање своје индивидуалности и право избора које му гуши и лишава техничка цивилизација и дехуманизовани услови рада. Зато је развитак активног масовног спорта такође један од кључних задатака јер и спорт доноси и ствара нове потребе које су повезане са креативним људским снагама.

Човек још увек машта за једним слободним временом које ће бити истински доживљено и испуњено аутентичним вредностима. Дискрепанција између рада и слободног времена још увек постоји, па нам дубоке хуманистичке расправе још увек изгледају као пројекти са наглашеном футуристичком нотом. Зато савремени социолози и филозофи који се баве оним проблемом критикују садашње стање подвојености између радног и слободног времена, апе-

љујући и пледирајући за једним новим, обновљеним, реформисаним слободним временом, које неће деформисати и сужавати људске могућности. Ако се у раду људи не могу потврдити као личности, ако се рад схвата као наметнута нужност, онда је нормалан покушај афирмације у другим сверама. Човек данашњег високо развијеног друштва, друштва које је по неким ауторима на прагу „постиндустријског“, бежи из домена рада у свери доколице која није само одмор већ и заборав онога што је личности наметнуто као спољна принуда. Зато многи социолози на Западу питање слободног времена своде на питање решавања досаде, наглашавајући при томе карактер забаве и разоноде у доколици, која по њиховом схватању не сме доносити нове бриге, обавезе или потребе већ се њена основна функција састоји да ослободи од брига и обавеза. Немајући визију целокупног друштвеног развитка, они слободно време често своде на вид својеврсне релаксације, негирајући при том чињеницу да се слободно време јавља као једна од основних чињеница савремене друштвене дилеме, као израз класних противуречности али и као вид остварења социјалних и хуманих односа. Наравно не можемо говорити о некој срећи и слободи која би се манифестовала само у забави, комерцијалној култури, разоноди. Њено остварење може се очекивати онда кад се укине граница између радног и слободног времена. R. Mills сматра да се те две раздвојене области могу тек ујединити занатским стилем живота „да таквим самоуправљањем може свакодневни живот да постане средство праве културе... Зар није сваки живот вредно живети као живот у коме су рад и доколица само фазе једне значајне целине, као живот који је састављен од стварно независних области искуства, као живот у коме се не осећа потреба за масовним средствима разоноде.“¹⁶ Зато Mills с правом оштро иступа против индустрије која развија индустријске гране за убијање доколице, у којима је све организовано, програмирано и што човеку блокира његову активност, његово испољавање креативних снага. Основни тип и правац таквих забав и разоноде јесте такав да као своју главну функцију имају да нађу људима средства како би побегли од стварности коју им намеће отуђени рад. Зато у САД-у сада велику улогу играју не магнати индустрије већ магнати потрошње и доколице — биоскопи, спортисти и друге водеће фигуре масовне забаве. У таквом облику доколице кључно место припада обрасцима разоноде, забаве, лењости а о неком самоусавршавању или даљем самообразовању не може се ни говорити.

Ако се жели хуманизовати слободно време, онда пре свега треба хуманизовати рад, јер се проблем слободног времена не може ни поставити а још мање решити а да се при том не разматрају проблеми рада с обзиром да су ова два феномена неразлучива. То је услов за остварење јединственог човековог времена, у коме се слободно време не би

¹⁶) R. Mills: „Знање и моћ“, стр. 96-98.

смањило временом за себе, таквом временском категоријом која је отуђена и од саме себе. Човекова способност за остваривање креативног у раду, као и реализација слободног времена не искључују се већ потпуно прожимају само онда када је постигнута потпуна хуманизација рада и када су укинуге класне супротности. Слободно време је израз класних противуречности, јер постоје разлике између класа и социјалних група у величини слободног времена. У класно подељеном друштву та сразмера слободног времена, јесте једна од карактеристика класних разлика тог друштва и представља симбол друштвеног и класног положаја.

ПОЗНА
ОКТОБРА

За Маркса је човек свеукупност друштвених односа и тражити решење за све људске невоље једино унутар садржајнијег коришћења слободног времена је илузорно и једнострано. Потребни су такви друштвени односи који ће човеку омогућити да се укључи у сва збивања и да буде активни чинилац свих друштвених критерија, да као личност одлучује и суделује у друштвеном животу. Социјалистичко друштво пружа најмање могућности за хуманизацију људских односа. Ако је социјализам нова друштвена вредност онда мора мењати односе међу људима и стварати нову заједницу у којој ће личност бити у другим релацијама него што је пре била. Тек онда кад су средства за рад подруштвљена, кад је радни човек истовремено произвођач и управљач, тада и у тим условима треба да буде превладана дихотомија између радног и слободног времена. Радни човек се у самоуправљању ставља у нову ситуацију, јер га тај вид односа извлачи из пасивитета производне функције, и ставља у план друштвеног збивања. На тај начин се мења и однос према раду, јер уклапање радних људи у друштвени ток ослобађа њихове стваралачке моћи. Идеал је да радно и слободно време буду испуњени креативношћу, ствараланштвом и садржајнијим одмором. Социјализам управо за то пружа оквире и отвара широке перспективе радном човеку, јер ублажава супротност између радног и слободног времена; човекова стваралачка енергија испољава се како у радном тако и ванредном, односно слободном времену, па се његово време не може делити на две свере: једна у којој се отуђује и друга у којој се потврђује. Ипак нашу еру карактерише оштра граница између рада и живота. Марксовом сну о раду као универзалној могућности испољавања свих човекових способности, супротставља се рад као наметнут и мучан посао и живот као покушај „бекства”. Конкретна истраживања су показала да за многе људе доколица забава и разонода значи својеврсно психолошко бекство од својеврсне потиштености и једнообразности које ствара дехуманизована стварност, таква стварност која лишава човека да адекватно учествује у друштвеном животу. Шта у пракси означава радост доколице у којој човек покушава наћи средство психолошког бекства од социјалне реалности? Врло често наде и очекивања која су повезана са доколицом у сазнању човека

сједињене су са идејом породичног живота, са надама у радост тога живота односно радости комуницирања и општења са ближњима. Данас се не случајно у социолошкој литератури огромна пажња придаје породици, јер она у савременом свету представља једини извор правих људских односа, који нису под утицајем формализма, конкуренције, или неког егоистичког меркантилизма, па се она у очима многих људи показује као оаза хармоничних односа. Јер, враћајући се с посла кући човек доноси собом целокупност унутрашњих душевних осећања и мучења која су се акумулирала у току радне делатности и то се често настоји надокнадити различитим активностима које представљају компензацију често не сврсисходну, јер личност само умирује и релаксира уместо да богати њену индивидуалност. Културно уздизање и развој човека, његово самоусавршавање су излаз из стања отуђености, али они често одлазе у други план.

„Убијање” слободног времена било је предмет разматрања многих аутора, који су пре свега обрађали пажњу и разматрали овакав начин „искоришћавања” времена који не само да ништа не даје на пољу свестраног развитка личности, већ гуши човека и навикава га на пасивност у току доколице, гасећи у њему све стимулансе за стваралачку делатност. Због тога совјетски социолог Б. Грушин сматра да се сви елементи слободног времена могу расчланити и сврстати у две принципијелно различите групе:

— оне елементе који развијају и регенеришу човекове снаге;

— оне који убијају, „замрзавају” људске потенције. У ову групу улазе тзв. елементи антикултуре (алкохолизам, хазардне игре итд.) Која ће од ових група преовладати зависи од тога каквим је и којим садржајем испуњена одређена делатност. Јер није исто кад човек активно или пасивно проводи слободно време. Ово свакако зависи од културе слободног времена као и од развијености појединих елемената те културе. Ипак неразвијеност одређених елемената слободног времена као и низак ниво структуре доколице код одређеног дела становништва не могу по мишљењу Грушина објаснити само субјективним факторима: недовољном културом слободног времена и неразвијеним потребама становништва. Зато он сматра да се корени ових проблема налазе у свери деловања пре свега објективних фактора који су повезани са реалним животним условима људи.¹⁷ Први од ових објективних фактора по његовом мишљењу јесте недостатак слободног времена, што има за последицу да се неки његови важни елементи уопште не упражњавају. Други фактор јесте недовољно развијена материјално-техничка база слободног времена: недостатак позоришта, стадијона, концертних сала, туристичких објеката и ванградских зона одмора. Трећи објективни фактор

¹⁷) Б. Грушин: „Свободноје времја“, стр. 110.

који утиче на искоришћавање слободног времена по мишљењу Прушина јесте недостатак личних материјалних средстава.¹⁸

Социолог З. Скужински доста се бавио проблемом културе слободног времена. Он сматра да слободно време ствара могућности за учвршћење тако важне институције као што је породица, а такође за очување организације „колективности“, у оквирима суседских, и још шире другарских односа, што убрзава процес интеграције и организације друштвености у целини. Он је такође показао да професионална интелигенција (елита), која се одликује високом културом слободног времена, представља у одређеној мери образац за многобројне групе радника и утиче на коришћење и културу слободног времена тих група. Скужински такође скреће пажњу на поменуту појаву убијања и антикултуре слободног времена која се у неким срединама манифестује у алкохолизму и свим последицама које из тога произилазе.¹⁹ Због тога слободно време, уместо да се јавља као платформа за свестрани развитак личности, постаје фактор и узрок њене дезорганизације и деморализације.

---

¹⁸) Исто, стр. 115.

¹⁹) Проблеми мира и социјализма“, стр. 15.